

**NOWA RACJONALNOŚĆ JAKO ATRYBUT PRZEMOCY W DOBIE
GLOBALIZACJI**

W artykule dokonano analizy szczegółów transformacji treści przemocy jako zjawiska społeczno-kulturalnego pod wpływem procesów globalizacyjnych. Przede wszystkim podkreśla się nową racjonalizację przemocy, polegającą na powszechnym kształtowaniu przemocy kompetentnej w kulturze masowej oraz dokonywaniu przemocy według zasad makdonaldyzacji.

Procesy globalizacyjne spowodowały potężne strukturalne zmiany społeczne, które wpłynęły zarówno na charakter funkcjonowania wspólnot społecznych i grup, jak i na treść rzędu zjawisk społecznych, wśród których ważne miejsce posiada przemoc. Przemoc w ciągu ostatniego stulecia ujawniała się w różnych formach, takich jak wojna, wojna terrorystyczna, rewolucja, ludobójstwo, głód, represje. Ważną cechą przemocy stała się powszechność: wojny światowe, rewolucja światowa, głód na skalę państw z milionami ofiar, ludobójstwo przeciwko wielomilionowym narodom itp. Ofiarami przemocy padły całe narody, w tym ukraiński i polski. Lecz zakończenie „zimnej” wojny i przejście do „zimnego” pokoju, szybki rozwój techniki w sferze życia codziennego, nie wojennej, powstanie nowoczesnych środków komunikacji (przekształcenie świata na „globalną wioskę” (M. McLuhan) przyczyniło się do utworzenia systemu, w którym działa „światowy policjant”, podstawowym celem którego jest utwierdzenie w świecie wartości demokratycznych (nawet drogą przemocy) w celu zapobiegania masowym ofiarom podczas lokalnych konfliktów wojskowych. Procesy globalizacyjne spowodowały zmianę treści przemocy, aktualizując wykorzystanie form mniej agresywnych, oddając przewagę ukrytym, wśród których jedną z dominujących staje się racjonalna.

Uświadomienie kwestii przemocy jako fenomenu społecznego i duchowego oraz jej transformacja w ciągu ostatniego stulecia zostały ujawnione w badaniach wielu filozofów XX wieku, przede wszystkim Waltera Benjamina, Michela Foucaulta, René Girarda, Slavoję Žižka, Étienne'a Balibara, Pierre'a Hassnera, Abdusalama Gusejnowa, Wołodymyra Denysowa etc. Specyfika współczesnych badań przemocy polega na odstąpieniu od ścisłego pojmowania przemocy z punktu widzenia obiektywizmu socjologicznego lub subiektywizmu. Jednak obecnie umacnia się trzecie podejście, w naszym artykule będziemy opierać się właśnie na nim, – metaparadygmatyczne, polegające na analizie integralnej rzeczywistości społecznej w jej strukturalnie-funkcjonalnym aspekcie i jedności ze światem życiowym indywiduum, czyli jedności subiektywnego i obiektywnego. Celem artykułu jest analiza procesu racjonalizacji przemocy jako jednego z podstawowych kierunków transformacji społecznej treści przemocy we współczesnym zglobalizowanym świecie.

Pojęcie „przemoc” jest traktowane w naukach filozoficznych, po pierwsze, jako nieuzasadnione, niesprawiedliwe stosowanie siły dla rozwiązania określonych zadań społecznych, zwykle prowadzące do zakłócenia postawionych (nawet szlachetnych) celów, a po drugie, jako przymus (działanie), do którego udaje się osoba, grupa, państwo dla osiągnięcia postawionych celów; jest to stosowanie siły, związane z bezpośrednim wyrządzeniem krzywdy fizycznej, psychicznej bądź moralnej innej osobie lub państwu albo z zagrożeniem takiego wyrządzenia [1: 114]. Przemoc ukazuje

się jako szczególny rodzaj wpływu człowieka na człowieka, celem którego jest pobudzenie ostatniego do określonego zachowania [2: 18]. Celem przemocy jest pobudzenie obiektu, na który okazuje się wpływ, do pewnych działań. Przemocy nie można sprowadzać tylko do kompleksu odpowiednich działań podmiotu o negatywnym charakterze, przede wszystkim to jest fenomen społeczno-kulturalny, który zdaniem W. Denysowa, występuje w postaci formy transhistorycznej życia społecznego, powszechnego trybu ludzkiej egzystencji [3: 43]. Takie podejście pozwala traktować przemoc jako zjawisko, obecne immanentnie w wielu procesach i wykonujące czynność destrukcyjną, zarówno jak i konstrukcyjną.

Procesy globalizacyjne oraz wzrost wiedzy ludności aktualizują poszukiwanie innych form dokonywania przemocy przez władzę, cechujących się działaniem pośrednim, kompleksowością oraz precyzją i wyrazistością jednocześnie. Przemoc, która z punktu widzenia N. Luhmanna jest tylko „genetycznym, minimalnym i nieodmiennym warunkiem założenia systemu władzy, ale stopniowo ona traci swoją funkcję kontroli nad nią”, a więc „możliwość racjonalnego wyjaśnienia kompleksowości systemowej z upływem czasu staje się problemem” [4: 107]. Przemoc „racjonalizuje się”, czyli uaktualniają się jej racjonalne formy, nabierając charakteru totalnego. Jedną z takich racjonalnych form przemocy jest kompetentna, w dobie globalizacji produkująca się w kulturze masowej i coraz więcej stająca się najbardziej używanym instrumentem władzy. Przemoc kompetentna w istocie jest benjaminowską „boską” przemocą, skierowaną na usprawiedliwienie celów, w przeciwieństwie do „mitycznej”, skierowanej na usprawiedliwienie środków, ponieważ „nie ma żadnego umysłu, któryby podejmował decyzje odnośnie usprawiedliwienia zasobów i słuszności celów, doniosła przemoc decyduje wobec pierwszych, a Bóg – wobec drugich” [5: 196]. Przemoc, rozumiana jako zło, czyli zdolna wyrządzić krzywdę indywiduum, w przypadku uzyskania sankcji etycznych, odbiera się jako dobro, przynoszące mu korzyść. Jak zauważa A. Gusejnow, „zanim i po to, żeby został uruchomiony mechanizm usprawiedliwionej przemocy, powinna ona być traktowana jako narzędzie dobra” [6: 10]. Obecnie coraz częściej kryterium etycznego usprawiedliwienia występuje racjonalna celowość, wygłoszona przez kompetentnych fachowców. Tylko kompetencja, według H. Hofmeistera, jest w stanie nadać pojęciu „przemocy” pozytywne konotacje [2: 45]. Bezpośrednie działanie przemocy jest w stanie złamać wolę obiektu, na który jest ono skierowane, podczas gdy racjonalne, a mianowicie i kompetentne, ma na celu przede wszystkim podporządkowanie jego woli. W taki sposób, przemoc kompetentna pozostawia obiektom możliwość bronić własnej wolności, podejmować decyzje, a nawet przewiduje współdziałanie obiektu i podmiotu w dokonaniu przemocy. To prowadzi do działania zwrotnego, skierowanego od obiektu przemocy ku podmiotowi, cechującemu się wzmocnieniem samej władzy, która wykorzystuje to narzędzie wpływu.

Władza korzysta z takich podstawowych form dokonania przemocy kompetentnej jak zastraszanie i przekonanie. Jedną z podstawowych metod zastraszania przy dokonaniu przemocy kompetentnej zawsze była broń, od momentu stworzenia jako środka ludzkiej działalności służąca realizacji celów praktycznych – zabijać zwierzęta dla wyżywienia, obrony itp. Z upływem czasu broń zaczęła wyrażać subiektywną intencję do przemocy. Broń jako obiekt rzeczywistego świata uosabia ogólny zamiar dokonania przemocy, pod warunkiem, że inne obiekty uświadamiają sobie jej przeznaczenie. Po dziś dzień obraz broni, będąc wyrazem konieczności czczenia władzy jako jedyne organu, uprawnionego do dokonania przemocy, mającego prawo bezwarunkowego stosowania broni, symbolicznie utrwała się w herbach, emblematkach i innych atrybutach władzy. Takim atrybutem na Ukrainie jest buława. Jednak postę

technologii broni, aż do stworzenia broni masowego rażenia, przy dokonaniu przemocy kompetentnej zwraca uwagę nie na siłę władzy, lecz na możliwość jej stosowania. Tak więc, jeżeli przymusu dokonywano według zasady „mimo wszystko zmusimy czynić w taki sposób”, to obecnie aktualna jest jakościowo inna – „albo robicie tak, albo zostaniecie zniszczeni i inni będą to robić dokładnie tak, jak chcemy”. Przykładem uczynienia takiej kompetentnej przemocy jest całkowita „demokratyzacja” świata, regularne ultimata ze strony potężnych w sensie wojskowym państw (przede wszystkim USA, Niemcy, Francja, Wielka Brytania) wobec krajów, w których odbywają się wewnętrzne lokalne konflikty wojskowe (Libia, Syria itp.) lub tych, ustroje których uznano za „niedemokratyczne” bądź niebezpieczne (Irak, Iran). Dalej z reguły odbywa się przekształcenie przemocy kompetentnej w polityczną, polegającą na interwencji państw, posiadających bardziej potężne technicznie wyposażenie, w wewnętrzny konflikt, przyjmują one tę stronę, która w razie zwycięstwa będzie dokonywać przemian społecznych, politycznych oraz gospodarczych według ustalonego zachodniego wzoru „demokratycznego” pod kontrolą ze strony tych „potężnych” państw.

Współczesne transformacje społeczne, którym towarzyszą kryzysy ekonomiczne i polityczne, powodują sytuację „kryzysu mimetycznego”, opisanego przez R. Girarda. Jej pokonanie staje się możliwe pod warunkiem „złożenia ofiary”, kształtowania wizerunku wspólnego wroga, zatwierdzenia stanu „wszyscy przeciwko jednemu” [7]. Takim obiektem wrogości w zglobalizowanym świecie jest „podmiot, zdolny do przemocy”, który posiada cechę uniwersalności, czyli nie ma precyzyjnego kryterium tego podmiotu. Zadanie fiksowania przynależności tych lub innych osób do „podmiotu, zdolnego do przemocy” wykonuje podmiot, dokonujący kompetentnej przemocy (na przykład władze, przywódca duchowi). W przeciwieństwie do zagrożenia stosowania przemocy fizycznej, co jest właściwe zastraszaniu, obecnie co raz bardziej aktualizuje się rola przemocy werbalnej jako części przekonania. Przed poszerzeniem na skalę globalną wpływu takich środków masowego przekazu jak telewizja i Internet kompetencję określano poprzez zdolność podmiotu przemocy do przekonania obiektów do tego, że posiada on system wiedzy, zdolny jest dokonać analizy i prognozy procesów, których dotyczy jego kompetencja, i powinien dokonać przemocy w celu praktycznego rozwiązania istniejącego problemu

Współczesne media zmieniają treść i charakter kompetencji ze względu na znaczny wzrost poziomu wiedzy ludzi. Kompetencja nabiera charakteru powszechnego i jest metodą manipulacji opinią publiczną dla dokonania przemocy „mitycznej”. Dzięki różnego rodzaju talk-show z udziałem ekspertów w zakresie omawianego tematu wśród ludzi powstaje odczucie współdziałania względem opracowania kompetentnej decyzji „ekspertów”, dotyczącej różnych dziedzin życia społecznego, politycznego i sfery kultury. Tak, na przykład, ciągle omawianie w czasie politycznych talk-show rosyjsko-ukraińskich umów gazowych, co odbywa się w ostatniej dekadzie, stworzyło wrażenie o kompetencji każdego obywatela w wydobywaniu gazu, sporządzeniu formuły ceny itd. W taki sposób „usankcjonuje się” stosowanie bezpośredniej przemocy wobec określonego „podmiotu, zdolnego do przemocy”. Podobne talk-show i programy analityczne w telewizji amerykańskiej pozwoliły ujawnić w opinii publicznej przez wskazany podmiot islamskich terrorystów oraz wojskom USA rozpocząć szereg wojen i operacji wojskowych przeciwko krajom islamskim. Tak m. in., jednym z pierwszych kroków do umocnienia w świadomości publicznej pojęcia o muzułmanach jako podmiotach, zdolnych do przemocy, w zachodnich mediach przed wojną 1991 roku w Zatoce Perskiej zostały rozpowszechnione informacje „ekspertów”, dotyczące Bliskiego Wschodu i Arabów. Twierdzono, iż tam „wszystkie drogi prowadzą do targowiska; Arabowie rozumieją tylko siłę, brutalność i przemoc – elementy cywilizacji arabskiej;

islam – nietolerancyjna, segregacyjna, „średniowieczna”, fanatyczna, sroga, antykobieca religia” [8: 414]. Możliwość istnienia innej, niezgodnej z tą opinią, zaprzecza się. Polski badacz cywilizacji medialnej, terroryzmu i arabskich mediów globalnych Tomasz Goban-Klas analizując transmitowane w arabskiej telewizji Al Dżazira wydarzenia wojny w Afganistanie w 2001 roku „z obozów talibów, a nie z amerykańskich czołgów” wywołało agresywną reakcję amerykańskiego prezydenta George'a Busha, który „w rozmowie z brytyjskim premierem Tonym Blairem zaproponował zbombardowanie studia Al Dżaziry w Katarze” [9]. Później to zostało pokazane w mediach jako „żart”. Talk-show, gdzie w procesie omówienia przez fachowców ustala się alternatywna wobec zachodniej kompetentna decyzja dla rozwiązania problemów politycznych bądź społecznych, ulega miażdżącej krytyce. Takim przykładem, jak zaznacza T. Goban-Klas, jest talk-show w telewizji Al Dżazira „Czy syjonizm jest gorszy od nazizmu?”.

Obecnym procesom globalizacyjnym towarzyszy szereg procesów powiązanych, wśród których filozofowie, socjologowie, kulturologowie oraz ekonomiści wyodrębniają makdonaldyzację. To określenie pochodzi od nazwy spółki „McDonald's”, której zasady szybkiej obsługi znalazły się poza obszarem restauracyjnym i rozpowszechniają się w innych sektorach społeczeństwa zachodniego, zarówno jak i innych cywilizacji. Treści społeczno-filozoficznej określenie „Makdonaldyzacja społeczeństwa (McDonaldization of society)” nabiera w pracach G. Ritzera, który analizując kwestię racjonalności w twórczości Maxa Webera, wskazuje na przekształcenie paradygmatu formalności racjonalnej z biurokracji, „taylorizmu”, „fordyzmu” na bar szybkiej obsługi. Model „McDonald'sa” ma szereg zalet ekonomicznych (skuteczność, przewidywalność, akcent na ilości, dehumanizacja oraz ujednoczenie procesów technologicznych. Zasada tego modelu poszerzyła się i na inne dziedziny społeczne, które potrzebowały innych – bardziej ukrytych – form dokonania kontroli społecznej i przemocy.

Przemoc ujawnia siebie jako konieczność przygnębienia ludzkich instynktów i afektów o charakterze aspołecznym. Społeczeństwo industrialne określane jest koncentracją mnóstwa ludzi, co prowadzi do stracenia przez indywidualium nawiązanych więzi z małymi grupami społecznymi, właściwymi dla społeczeństwa tradycyjnego (z rodziną, sąsiadami, wspólnotą itd.) oraz do zmniejszenia bezpośredniego wpływu na pragnienia irracjonalne. A więc zmieniają się formy dokonania przemocy i kontroli.

Przemiany społeczne w ostatnich dziesięcioleciach zdobyły charakter globalny, co z kolei na tę samą skalę aktualizowało destrukcyjny wpływ na społeczny porządek różnych grup społecznych i wspólnot, w których środowisku już panowały impulsy irracjonalne w formie ukrytej. W tej sytuacji, zaznacza K. Mannheim, we wskazanych grupach irracjonalność realizuje się w formach jawnych, a w grupach i wspólnotach, które mogłyby przeciwdziałać, można stwierdzać panowanie bezradności i nagłe pojawienie się braku wiary względem kształtującej społeczeństwo mocy umysłu. Na przeciwwagę temu w kulturze powszechnej wprowadza się zasadę makdonaldyzacji, polegającą na zasadzie nowej racjonalności, przymusowe zaprzeczenie możliwości istnienia wszystkiego zbędnego, „niemądrego”.

Tendencyjny wzrost ogólnego poziomu wiedzy w świecie instytucjonalizuje się w zmakdonaldyzowanym społeczeństwie w system kształcenia ściśle kwalifikowanych fachowców, zdolnych do precyzyjnego wykonywania poleceń fachowców wyższego szczebla. G. Ritzer opisuje taką technologię wszechobecną „księgi poleceń” na przykładzie centrów opieki nad dziećmi „McChild” (zatrudnia się tutaj pracowników na krótki okres czasu bez doświadczenia pracy z dziećmi) i racjonalizowanego systemu służby zdrowia (przemocy nad lekarzami dokonuje się poprzez wprowadzenie

„szlaków” (pathways) o wyraźnym sposobie postępowania w każdej sytuacji z minimalizacją technologicznej interwencji człowieka) [11: 305 – 309]. Te „szlaki” wykonują przymusową funkcję programowania działań lekarzy, zarówno jak i kontroli „poprawności” wykonania przez nich służbowych obowiązków. To polega na zasadzie baru szybkiej obsługi „Szybko zjadł i zwolnił miejsce dla innego”. Temu służy technizacja obsługi, racjonalne wykorzystanie czasu i ścisła kolejność czynności każdego uczestnika procesu. Ostatnie staje się możliwe dzięki opanowaniu przez każdego swojego „szlaku”. Charakter społeczny tej zasady, aktualizowany w globalnym świecie, ujawnia się w micie o dynamiczności życia współczesnego człowieka (zwiększenie szybkości wykonania różnych operacji za pośrednictwem techniki, szybkości przekazania informacji, ilości wykonania przez człowieka operacji przez podział i uporządkowanie procesów tworzą iluzję przemijalności życia samego w sobie). „Racjonalne” od tego momentu rozumie się jak „poprawnie i szybko”, co ze względu na brak czasu nie podlega sprawdzeniu i przyjmuje się na wiarę. A więc nową formą przemocy, którą oferuje zmakdonaldyzowane społeczeństwo, jest narzucanie indywidualum mechanizmu biernej akceptacji gotowych nastawień, całego kompleksu reguł i nastawień, dotyczącego wszystkich sfer życia, w tym życia codziennego, ze względu na konieczność „nadążania za czasem”. Zaś orientacje światopoglądu indywidualum w społeczeństwie zmakdonaldyzowanym zastępuje „kompetencja iluzoryczna”.

Tak, więc, nowa racjonalność jako atrybut przemocy w zglobalizowanym świecie wyraża się w postaci przemocy kompetentnej, nabierającej charakteru powszechnego, realizuje się poprzez media w formie talk-show oraz programów analitycznych poprzez opracowanie kompetentnej decyzji fachowców, zaprzeczając podobne talk-show, niezgodne z modelem „zachodnim”. Przemoc „racjonalna” działa według zasady makdonaldyzacji, polegającej na przymusowym zaprzeczeniu możliwości istnienia wszystkiego zbędnego, „niemądrego”, skracając do minimum czas, potrzebny na wykonanie działania. Przemoc zmienia swój charakter, działa na podstawie utworzenia odczucia kompetencji poprzez produkowanie w kulturze masowej sposobów wspólnego podjęcia decyzji, co służy już usprawiedliwieniu metod, a nie celów. Przemoc w zmakdonaldyzowanym świecie działa według zasady, po pierwsze, racjonalnej konieczności dla oszczędzania czasu dzięki porównaniu zachowania indywidualum do „ksiąg-poleczeń” oraz, po drugie, „kompetencji iluzorycznej”.

Список використаних джерел і літератури

1. Геополітичний словник: навч. посіб. / [кол. авт.: Саух П. Ю., Бутковська Н. Ю., Герасимчук А. А. та ін.] ; за заг. ред. проф. П. Ю. Сауха. – К.: "МП Леся", 2010. – 327 с.
2. Hofmeister H. Der Wille zum Krieg oder Die Ohnmacht der Politik. Ein philosophisch-politischer Traktat / H. Hofmeister. – Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 2001. – 160 S.
3. Денисов В. В. Философия насилия / В.В. Денисов // Философия и общество. – 2008. – № 1. – С. 39 – 56.
4. Луман Н. Власть [пер. с нем. А.Ю. Антоновского] / Никлас Луман. – М.: Праксис, 2001. – 256 с.
5. Benjamin W. Zur Kritik der Gewalt / Benjamin W. / Gesammelte Schriften, vol. II. 1, herausgegeben von R. Tiedemann e H. Schweppenhauser, Suhrkamp, Frankfurt a. M., 1999. – S. 179-204.

6. Гусейнов А.А. Моральная демагогия как форма апологии насилия / А.А. Гусейнов // Вопросы философии. – 1995. – № 5. – С. 5 – 12.
7. Слюсар В.М. Насилля в епоху глобалізації: соціально-філософський аспект. / В.М. Слюсар // Вісник ЖДУ. – 2010. – № 54. – 17 – 21.
8. Саїд Е. Культура й імперіалізм / Едвард Саїд. – К.: Критика, 2007. – 608 с.
9. Goban-Klas T. Media i terroryści. Czy zastraszą nas na śmierć? / Tomasz . – Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2009. – 293 s.
10. Mannheim K. Mensch und Gesellschaft im Zeitalter des Umbaus / Karl Mannheim. – Bad Homburg: Gehlen, 1965.
11. Ритцер Дж. Макдональдизация общества 5 [пер. с англ. А.В. Лазарева] / Джордж Ритцер. – М.: Издательская и консалтинговая группа "Праксис", 2011. – 592 с.

В.М. Слюсар. Нова раціональність як атрибут насильства у глобалізованому світі

У статті проаналізовано особливості трансформації насильства як соціально-культурного явища під впливом процесів глобалізації. Акцент зроблено на спробі надати феномену насильства нового бачення, що полягає у тотальному продукуванні розумного насильства у масовій культурі за посередництвом принципів макдоналізації.

Vadym Slyusar. The Violence as an Attribute of Power in the Globalized World
The article analyzes the transformation of violence as a social phenomenon and the attribute of power under the influence of globalization processes. First of all, the paper focuses on a new rationalization of violence which consists in total producing competent violence in mass culture and that one which is being implemented by the principles of McDonaldization.